

KRISZTUS, A NAGY FŐPAP IKONOGRÁFIAI TÍPUS MAGYARORSZÁGI MEGJELENÉSÉRŐL

A XVII. századtól a posztbizánci művészetben gyakran fölbukkan a *Krisztus, a nagy Főpap* ikonográfiai típus. Már a 17. században föltűnik a típus a görög művészetben, a krétai festőknél¹, korfui mesternél² (1. kép), fölbukkan a keleti szlávoknál³ (2. kép), a bolgár festészetben⁴, a románoknál⁵ (3. kép) és megjelenik a típus a szlovák görög katolikusoknál is⁶.

Olyan gyakorisággal azonban, mint a térségünkben, juriszdikció tekintetében a Karlócai Metropóliához tartozó, nemzeti kisebbségként diaszpórában élő szerb, macedovlach, görög ortodoxoknál és a magyar ajkú görög katolikusoknál, a típus egyetlen más nemzeti művészetben sem lelhető föl. Az ábrázolás térségünkben a XVIII-XIX. században a leggyakoribb és föllelhető az összes stíluskörhöz köthető munkákon. Így, a kijevi Festőiskola mestereinél⁷, a ráckevei festőcsoportnál⁸, a bécsi Művészeti Akadémiáról ki-

1 *Krisztus a királyok Királya és a nagy Főpap*, 17. sz. első fele. Közli: Ракић, С., *Иконе Босне и Херцеговине (16–19. вијек)*, Београд, 1998, 18. kép

2 *Krisztus, a királyok Királya és a nagy Főpap*, 1786. Közli: *Κεφαλονια ενα μεγαλο μουσειο*, тоμος 1, Αργοστολι, 1989, 341. kép.

3 Például *Krisztus, a nagy Főpap*, XVIII. század közepe. Közli: Высоцкая, Н., Ф., *Жывапіс беларусі ХІІ-ХVІІІ стагодзя*, МІНСК, 1980, 89. kép.

4 Például *Krisztus, a nagy Főpap*, XIX század. Közli: Божков, А., *Българската Икона*, София, 1984, 284. kép.

5 Például *Krisztus, a nagy Főpap*, 1861. Közli: Dancu, J.-Dancu, D., *Die bäuerliche Hinterglasmalerei in Rumänien*, Bukarest, 1979, 80. kép

6 Például *Krisztus, a nagy Főpap*, XVII. század. In Frický, A., *Ikony z východného Slovenska*, Košice, 1971, oldalszám nélkül

7 Például az 1746-ban Ráckevén dolgozó név szerint nem ismert ukrán festő ikonja (közli Давидов, Д., *Иконе српских црква у Мађарској*, Нови Сад, 1973, Кат. 65. vagy a XVIII. század második felében Magyarországon sokat dolgozó S. Tenecki trónusikonjai (szentesi – 1786 körül, békéscsabai – 1789 – templomokban). Közli Nagy M., *Ortodox ikonosztázionok Magyarországon*, Debrecen, 1994, 88, 28.

8 Például a gyöngyösi görög templom trónusikonja (Ráckevei műhely, 1760-as évek második fele), jelen-

került alkotóknál⁹, provinciális munkákon¹⁰, valamint naiv és népies ikonokon.¹¹

A típus attribútumait a XIX. század elejéről származó, a kecskeméti ortodox templomból kikerült ikonon vizsgáljuk (4. kép):¹² ezek *főpapi öltözet, evangéliumos könyv, áldást osztó kéz, trón trónpárnával, lábzsámoly*.¹³ Lássuk ezeket részletesen!

A papok a keresztény keleten alul bokáig érő, rendszerint fehér színű ujjas inget, azaz *sztycháriont* hordanak. Ezen nyakba helyezhető, kereszttekkel díszített stóla, *epittrakélion* van, melynek csak rojtos vége látható elől a láb fölött. Az epittrakélion a Krisztus nyakában lévő ruhadarabot szimbolizálja, mellyel őt a kínszenvedése alatt vonszolták.¹⁴

A sztychárionra a püspök hosszú, ujjas tunikát, *szakkoszt* ölt, mely az itt látható képen piros színű és erősen stilizált rokokó kartusokkal van díszítve. A szakkosz a bizánci császári öltözet része volt. Egy XIV. századi feljegyzés szerint a császárok megkoronázásukkor viselték ezt a ruhadarabot. Később a viselés jogát – egy évben három alkalommal – átengedték a pátriárkának, aki egyébként felont (oldalt nyitott palást) hordott.¹⁵

A főpap nyakában a kereszttekkel díszített hosszú sál, az *omophorion*, a Jó Pásztorra emlékeztet, aki az elveszett juhót a vállára veszi.¹⁶ A díszes kézelő (*epimanikion*) Jézus kötelékeit jelképezi, mellyel őt Pilátus elé vezették.¹⁷ A nyakban *mellkereszt* (sztauros) vagy az Isten Anyját ábrázoló kép, a *panagia* függ.

A főpap fejét korona, *mitra* ékesíti. A keleti főpapok eredetileg (és istentiszleteti szolgálaton kívül napjainkban is) fejükön *kamilavkat*¹⁸ viseltek, fokozatosan szereztek

leg a miskolci Magyar Ortodox Múzeumban (közli: Nagy M., *A magyarországi görög diaszpóra egyházművészeti emlékei I. Ikonok, ikonosztázionok*, Debrecen, 1998, Kat. 31.

9 A magyarországi macedovlachok-görögök számára sokat dolgozó bécsi mester, Anton Küchelmeister egri, miskolci, budapesti (1815. Közli: Nagy, 1994, 92.) trónusikonjain.

10 Példaként hozható föl a lebontott rácgöröcsönyi templom trónusikonja (XIX. század közepe, jelenleg a mohácsi temetőkápolnában), közli: Nagy, 1998, 212.

11 Például a villányi trónusikon 1800-ból (közli: Nagy, 1994, 165.) vagy a kenézlői ikonfal trónusikonja 1830-ból, Vidra F. munkája (közli: *Házad ékessége*, szerk. Puskás L., Budapest, 26. kép.) Megjegyzendő, hogy a típus párdarabja, a *Trónoló Isten Anyja a Gyermekkel*, ugyanolyan gyakorisággal fordul elő.

12 Közli: Nagy, 1998, Kat. 75. A nagyméretű tábla jelenleg a nyíregyházi ortodox kápolnában található.

13 A liturgikus öltözékekről részletesen olvasható: *Liturgikus Lexikon*, Szerk. Verbényi I.-Arató M. O., Budapest, 1989; *Orthodox kereszténység*, szerk. D. Dr. Berki F. Budapest, 1975; Melles E., *Görögkatolikus szertartástan elemei*, Budapest, 1984.

14 Az επιτραχηλιον-ról in *The Oxford Dictionary of Byzantium*, editor in chief Kazhdan, A., New York-Oxford, 1991. 725.

15 In Пущко, В., *Икона „Предста царица” в Московском Кремле*, in *Зборник за ликовне уметности 5, Нови Сад*, 1969, 68. Maga a σακκος szó eredeti jelentése: durva zsákqvász, a késő római birodalomban az aszketikus életmódot folytatók szimbóluma volt. In Kazhdan, A., 1991, 1830.

16 Ezért az ωμοφόριον-t az V. században csak gypajúból készíthették. In Kazhdan, A., 1991, 1526.

17 Verbényi I. – Arató M. O., 1989, 150.

18 Verbényi I. – Arató M. O., 1989, 150

meg a jogot a császári koronához hasonló korona viselésére.¹⁹ A konstantinápolyi pátriárkák mitrát a város elestét (1453) követően kezdtek viselni. A mitra az elnevezését és részben a formáját is az ószövetségi főpap süvegének a neve és alakja után kapta.

A Krisztus, a nagy Főpap-ikonokon Krisztus díszes *trónuson* ül, melynek tartozéka a trónpárna és a lábzsámoly. A trónus uralkodói és isteni szimbólum együttesen, melyet a pogány antikvitásból vett át Nagy Konsztantinosz császár. Jelentésébe beleolvadt Salamon trónjának értelmezése a zsidó hagyományból. A trón isteni szimbólumként való értelmezése különösképpen hangsúlyozódott a bizánci udvar virágvasárnapi ceremóniáján, amikor is a trónon az evangéliumos könyvet helyezték el, míg az uralkodó a trón mögött állott.²⁰

A Krisztus lábán látható bíborszínű (piros) papucs eredetileg a bizánci császári öltözet tartozéka volt.

A *Krisztus, a nagy Főpap*-ábrázolásokon²¹ Krisztus jobb oldalán gyakran függ sarkával felfüggesztett, négyzet alakú, keményre kiképzett ruhadarab, *epigonácion*²² (5. kép), mely püspöki rangjelző, a „lélek kardja” a föltámadt Krisztus győzelmének szimbóluma, más elképzelés szerint az az anyag, amellyel Krisztus az apostolok lábát megmosta.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a főpapi viselet tartozékai kettős eredetűek: a szakkosz, a mitra, a bíborszínű papucs és részben a trón (a tartozékaival: trónpárna, lábzsámoly) eredetileg a bizánci császár ruhatárának voltak a darabjai. A szticháron, az epitrakélion, az omophorion, az epimanikion, a mellkereszt (vagy panagia) eredetüket tekintve is egyházi rendeltetésű ruhadarabok.

Lássuk tovább a típus attribútumait.

A főpapi öltözetet viselő Krisztus bal kezével térdére állított, nyitott *evangéliumos könyvet* tart. Az evangéliumos könyv – képünkön – (4. kép) pontatlanul idézett görög nyelvű fölirata Mt 25 34-ből Krisztus szavait ismétli:

„Jertek, én Atyámnak áldottai, örököljétek ez országot, a mely számotokra készítettett a világ megalapítása óta.”

19 A bizánci császárok eredetileg aroncskoronát, diadémot viseltek. Ilyent látunk Konsztantinosz és Jusztiniános császárok fején a Hagia Szophia déli bejárata fölötti X. századi mozaikon (in Kádár Z.-Németh Gy.-Tompos E., *A Hagia Szophia*, Budapest, 1987, XVI. kép.). A XII. századtól a bizánci császárok ábrázolásain (például II. Joannész Komnénosz – mozaik a Hagia Szophia déli emporiumán, 1118. In uo. XXI. kép) látható koronák a mitrára emlékeztetnek: fölül zártak, a homlok fölött azonban megőrizték a császári diadémok középső kiemelt díszét és a csüngőket (prependoulia). M. Damaszkénosz XVI. századi *Krisztus, a nagy Főpap*-ikonján pontosan ilyen csüngőkkel díszített koronát visel (1. kép).

20 Kazhdan, A., 1991, 2082.

21 Epigonácion látható például a ráckevei ikonosztázion 1746-ból való trónusikonjának Krisztusán. Közli Давидов, Д., 1973, Kat. 65.

22 Az *επιγονατιον*-ról lásd Verbényi I. – Arató M. O., 1989, 150. és Kazhdan, A., 1991, 711.

Krisztus szavai az Utolsó Ítélet eljövendő eseményére (a Parusziára) utalnak, melyen Krisztus égi uralkodóként van jelen. Ennek az eseménynek, a tartozékai a tábla egyéb komponensei is, mint:

– Krisztus ambón nyugvó lábai körül a *tüzes kerekek* (Dán 7,9 nyomán: „...széke tüzes láng, ennek kerekei égő tűz”),

– továbbá a *négy evangélista* és attribútumaik („...a királyi szék körül négy élőlény volt... Az első élőlény hasonló volt az oroszlánhoz, a második élőlény hasonló volt a bikaborjúhoz, a harmadik élőlénynek olyan arca volt mint az embernek, és a negyedik élőlény hasonló volt a repülő sashoz. Mind a négy élőlénynek egyenként hat-hat szárnya volt...” – Jel 4,6-8),

– a *szeráfek* (az égi birodalomban uralkodó király trónusának őrzői, Iz 6,2: „Szeráfok állanak vala felette: mindeniknek hat-hat szárnya vala...”),

– és végül a trón körül lebegő *felhők*, szintén a mennyei birodalomra utalnak.

Krisztus idézett szavai, a tüzes kerekek, az evangélisták, a szeráfok, a trón, és a felhők szintén uralkodói, de nem bizánci császári világi, hanem az égi uralkodó attribútumai.

Az elemzendő táblán fönt görög nyelvű fölirat olvasható:

O BACIAEYC TΩN BACIAYON TΩN KAI MEFAC APXIEPEYC IC XC, azaz „Krisztus, a királyok Királya és a nagy Főpap”.

A fölirat tehát arra utal, hogy Krisztus itt a királyok Királyaként és egyúttal mint Nagy Főpap jelenik meg, ami pontosan kirajzolódik a megismert attribútumoktól is.

Lássuk a képtípus szövegelményeit.

A *Krisztus, a királyok Királya*-ábrázolás irodalmi alapjául a Zsolt 47,8-9-t kell tekintenünk, mely leírja, hogy Isten a trónon ül és uralkodik a népeken: „Mert az egész föld királya az Isten: énekeljete bölcsességgel. Isten uralkodik a nemzetek fölött, Isten ott ül az Ő szentségének trónján”. Az irodalmi alap tehát Krisztus égi uralkodói elhivatására utal.

A *Krisztus, a nagy Főpap*-típus irodalmi alapjául ugyancsak a Zsoltárok Könyve szolgál, Zsolt 110,4: „Megesküdt az Úr és meg nem másítja: Pap vagy te örökké Melkizedek rendje szerint”, és Pál apostol szavai a Zsidókhoz írott levélben (7,17): „Te pap vagy örökké, Melkizedek rendje szerint”. A két utóbbi szentírásbéli szövegrész tehát Krisztus papságának előképül Melkizedek papságát tekinti. Melkizedek azonban nemcsak „a felséges Isten papja” (Zsid 7,1), hanem „Salem királya” (Zsid 7,1) is, azaz papkirály. Személyében a királyi és papi szerep egyesül.

A két szerepkör összefonódását megerősíti János víziója az Utolsó Ítéletről, melyben „az Ember Fiához hasonlót hosszú főpapi öltözetben” látja (Jel 1,13), később „királyi szék”-ről beszél (Jel 4,2).

A képtípus irodalmi alapjául szolgáló szövegrészekben tehát Krisztus égi uralkodói volta és főpapi szerepe összefonódik. Mint láttuk ugyanezt tükrözi a képi megjelenítés is.

A típusban jelen lévő kétféle – uralkodói és főpapi eredetű attribútumok lehetővé teszik azt, hogy az adott ábrázolásban vagy Krisztus uralkodói, vagy főpapi szerepe kapjon

hangsúlyt annak függvényében, hogy az uralkodói vagy a főpapi rangjelzők vannak többségben.

Ostoya Mrkojević 1692-ből származó, a bajai templomból kikerült Triptychonjának²³ középső szárnyán (6. kép) Krisztus uralkodói attribútumokkal (trón, trónpárna, lábszámoly, mitra, evangéliumos könyv, rajta az Utolsó ítéletkor az igazakhoz intézett jézusi szavakkal /Mt 25, 34/, az eseményen szereplő Máriával, Keresztelő Szent Jánossal és szeráfokkal) jelenik meg, melyekhez járul még a Jézus felső testén kétszer kereszt alakban átvett, hosszú sál, a díszes *lorosz*, ami a bizánci császári (és császárnéi) öltözet tartozéka volt.²⁴ Az ábrázolás egyházi szláv nyelvű fölirata magyar nyelven: „*A hatalmat gyakorló király, a mindenek fölött uralkodó Isten*”. Az attribútumokhoz hasonlóan tehát a fölirat is Krisztus uralkodói szerepkörére utal.

A szentendrei Szerb Egyházművészeti Gyűjtemény nagy méretű, feltehetően a vilányi templomból származó, 1760 körüli Trónoló Krisztus-ikonján (7. kép)²⁵ szép fiatal arcú Krisztust látunk. Szticháronján aranyszínű, ékkövekkel díszített köpenyt – bizánci uralkodói köpenyt – visel. Lábán sötétpiros papucs látható. Sem epitrakélionja, sem omophorionja nincs. Fején mitra. Baljával a térdén elhelyezett kereszt gömböt – a keresztény világmindenség szimbólumát – tartja, míg jobbával uralkodói szimbólumot, kereszt *jogart*, a keresztény császárok jelvényét fogja.²⁶ A trónus arany színű, a kék háttér, a felhőgomolyagok, a Krisztus lábánál előbukkanó két szeráf az égi birodalom tartozékai.

A komponensek között eredetét tekintve is kizárólagosan főpapi jelvénynek csak a szticháron és az alig kivehető epigonáion tekinthető. Az ábrázolás tehát Krisztus uralkodói szerepét hangsúlyozza.

Nemcsak az égi, hanem a világi uralkodói attitűd is kiemelésre kerül azon az ikonon, amely Mojszej Subotić ecsetje alól került ki 1785-ben (8. kép)²⁷. Ezen Krisztus trónon ülve látható, piros papucsos lába alatt ambó. Jobbjával áldást oszt, baljában jogart tart, fején mitra, szakkoszt visel, ezen bíborvörös hermelin köpeny látható. Krisztus nyakában szalag, melyen az Aranygyapjú rend, a Habsburg uralkodók felségjelvénye függ. A trón mellett térdel Szent Száva és Szent Simeon. Fönt két-két szeráf lebeg felhők között.

23 Közli: Nagy M., *Ikonfestészet Magyarországon/Icon Painting in Hungary*, Debrecen, 2000, XI. tábla.

24 A *lorosz* a konzuli tóga maradványa, nehéz, 5 méter hosszúságot is elérhette. Konsztantinosz Porphyrogenetosz szerint kereszt alakja Krisztus győzelmére utal. In Kazhdan, A., 1991, 1251.

25 Közli: Nagy M., *A bizánci ikontól a nyugati barokkig (Tanulmányok a magyarországi görög diaszpóra egyházművészetéről)*, Szerk., Dzindzisz J., Debrecen, 2008, 45. kép.

26 A *jogar* (ζκρητρον) római konzuli hatalmi jelvény, mely császári attribútummá vált. Keresztben végződő típusa II. Theodósziusz uralkodását követően terjedt el. In Kazhdan, A., 1991, 1849.

27 Közli: Тимотијевић, М., *Српско Барокно Сликарство*, Нови Сад, 1996, 119. kép.

A bemutatott tárgyak a Karlócai Metropólia területén keletkeztek. Mint M. Timotijevič professzor a szerb barokk festészetről írott igen kiváló munkájában²⁸ rámutatott, ebben a térségben, a XVIII-XIX. században Krisztus uralkodói méltósága hangsúlyozásának politikai vonzata volt. A karlócai metropoliták a birodalomban nemcsak vallási, hanem a szerbek világi vezetői is voltak. Ezen jogukat a *Privilegium*ként ismert okirat rögzítette, amit a császári udvar fokozatosan igyekezett megnyirbálni.

A karlócai metropoliták kettős hatalmukat nem valamely földi uralkodótól származtatták, hanem isteni eredetűnek tekintették. Ez a jog a Melkizedek rendje szerinti krisztusi örökségen alapul. A gondolat szemben állt a Habsburg udvar álláspontjával és a pápai primátus római interpretációjával.²⁹ Ebben kereshető a típus aktuálpolitikai szerepe és megmagyarázza elterjedtségét is, elsősorban a Karlócai Metropóliában. (A felső egyházi körök ugyanis főképpen ezen típusú műalkotások létrejöttét támogatták.³⁰)

Számos olyan ábrázolás is létezik melyen az attribútumok Krisztus főpapi szerepét emelik ki. A térség neves mesterének, az aradi szerb püspök udvari festőjének, Stefan Teneckinek 1786-ban festett szentesi trónusikonján (*9.kép*)³¹ Krisztus igen díszes szakkoszt visel, mely alól előbukkan az epitrakélinon rojtos vége. Krisztus nyakában kereszttekkel díszített omophorion, panagia és mellkereszt látható, fején mitra, jobb oldalán epigonácion függ, térdén nyitott könyv³² – azaz a főpapi viselet attribútumaival jelenik meg.

Az ilyen típusú ábrázolások is igen népszerűek voltak térségünkben a következők miatt. Úgy a katolikus (és görög katolikus), mint az ortodox egyház az adott korban szembehelyezkedett a reformáció tanításaival. A reformáció fenntartással kezelte az egyházi hierarchiát, különösen a főpapi rendet támadta. Krisztus főpapként való megjelenítése a *főpapi rend létjogosultságát* volt hivatott hirdetni.

A reformáció fellépett a miseliturgia szükségessége ellen is. Krisztus főpapként történő ábrázolása, akit mint Melkizedek utódját a miseliturgia megalapítójának tekintünk, megerősíti a *miseliturgia* szerepét.

Kifejeződik a típusban két olyan gondolat is, amely a keleti keresztény álláspontot nyomatékosítja a nyugati keresztény elképzeléssel szemben:

28 Тимотијевић, М., 1996.

29 Тимотијевић, М., 1996, 338.

30 Ilyen szempontból figyelemreméltó a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegyében élő görög katolikusok között a típus elterjedése, hiszen ők az uniót követően a pápai primátus kérdésében az ortodoxokkal ellentétes álláspontot képviselnek.

31 Közli: Nagy M., 1994, 28.

32 Az evangéliumos könyv görög nyelvű felirata Jn 8,12-t idézi.

a) a Melkizedekkel való rokonság hangsúlyozása, melyet a *Krisztus, a nagy Főpap*-típus magában rejt, a *két szín alatti áldozás* jogosságát erősíti, szemben a nyugati egyház egy szín alatti áldozási szokásával (hiszen Melkizedek kenyérrel és borral fogadta Ábrahámot – Ter 14,18).

b) Krisztus főpapként való megjelenítése azt nyomatékosítja, hogy az egyház egyedüli feje Krisztus. Az ő utódai a püspökök, akik egymás között egyenlők, nincs közöttük első, (mint a nyugati egyházban a pápa).

Ezen gondolat szemléletes megjelenítése az 1708-ból való, kissé naiv formanyelvű esztergomi tábla (10. kép)³³. A vertikális nyújtású ikon felső kompozíciója Krisztust főpapként jeleníti meg – az egyházi szláv nyelvű fölirattal meg is nevezi őt főpapként –, míg az alatta lévő kompozícióban a szerbeket 1690-ben Magyarországra telepítő ipeki (Peć) pátriárka, Arsenije Čarnojević lép elő.

A *Krisztus, a nagy főpap*-típus tehát a keleti egyházi berendezkedés jogosságát hirdeti, ezért nem lehető föl a korabeli nyugati keresztény egyházművészetben.

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy a *Krisztus, a nagy Főpap*-ikonográfiai típust meghatározó attribútumok, kettős eredetükből adódóan utalnak Jézus Krisztus uralkodói – égi és földi –, valamint főpapi szerepére. Ezen szerepek egyikének hangsúlyozása az adott ábrázoláson, a nyugati keresztény közegben, kisebbségben élő ortodox hitű népcsoportok vallási különállásának a kifejezését szolgálja egyrészt, ugyanakkor ennek a másságnak a hangsúlyozása egyúttal az óhazai vallás és ezáltal a nemzeti önazonosság megtartását is szolgálja.

Igen szemléletesen reprezentálja ennek az ikonográfiai típusnak fentebb megismert ikonológiája azt, hogy a diaszpóra-művészetek tárgyai jóval túlmutatnak művészeti jelentőségükön, esetleges jelentéktelenségükön, hiszen a tárgyak fontos teológiai, történelmi, egyháztörténelmi, sőt, mint láttuk még aktuálpolitikai tartalmak hordozói is.

Dr. Nagy Márta
egyetemi docens, DE BTK

33 Közli: Nagy M., 2008, 46. kép.

